

РОЛЬ ПРИНЦИПУ НАОЧНОСТІ НАВЧАННЯ У РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

Н.І.СЛАГІНА

*Україна, м. Тернопіль, Тернопільський державний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського*

У 60-х роках ХІХ ст. наочне навчання набуло своєї суті та поширеного використання на практиці. Побутувала думка про те, що наочне навчання не повинно проходити під примусом, бути формалізмом, воно тісно пов'язане з мовленням дитини. Учитель повинен вміти проїнятися середовищем дитячих суджень, понять, почуттів. Наочне навчання можна поступово вводити у навчально-виховний процес за умови необхідної підготовки вчителів учительськими інститутами, оскільки: «Немає нічого легше, ніж перетворити у чисту формальність наочне навчання і надати йому характеру мертвого механізму, і, відповідно, навіть повернути його на шкоду дітям» [6, с. 213-214].

Проблемі підготовки творчої особистості вчителя великої уваги надавали К. Ушинський, О. Духнович, М. Пирогов, М. Корф, Т. Лубенець, В. Водовозов та ін.. У працях цих науковців зроблена спроба з'ясувати роль наочного навчання у процесі розвитку творчої особистості.

С. Гогоцький вважав, що учитель повинен поєднувати зміст з його живою, образною, наочною формою. Це дозволяє вплинути на «серце дитини»: «Коли виклад сухий, зміст не діє на душу; коли у бесіді з іншими ми маємо на увазі тільки логічне пояснення предмета, тоді збуджуються сили розуму, а не почуття» [2, с. 11].

К. Ушинський першим обґрунтував принцип наочності навчання. Педагог пов'язував його не лише з зоровим відчуттям як це було у попередників, а запропонував психологічний аналіз, вказавши, що наочне навчання впливає з особливостей мислення школярів: «Дитина мислить формами, фарбами, звуками, відчуттями взагалі» і не можна примусити її мислити інакше [11, с. 343]. Дитяча природа, зазначає К. Ушинський, чітко вимагає наочності. «Навчіть дитину будь-яким 5-ти невідомим словам, і вона буде довго та марно намагатися запам'ятати їх; але якщо навчати 20 слів з використанням малюнків до них – дитина засвоїть їх на льоту» [4, с. 145]. Тому навчання повинно будуватися на живому спогляданні, на конкретних образах, за формулою: від конкретного до абстрактного.

Серед дидактичних поглядів О. Духновича є думка про те, що знання завжди базується на відчуттях, певному досвіді. Вивчення речей за О. Духновичем, потрібно розпочинати із сприймання їх образу, спостережень за ними, а не із словесних тлумачень про об'єкт. Серед шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів, педагог виділяв використання наочності. «Чутливе навчання є необхідним саме для молодого розуму, оскільки воно є для учня легкими; саме через порівняння речей розвивається розум та вправляються духовні сили» [3, с. 67].

Особливої ролі М. Пирогов надавав наочному навчанні, наочному методу, як його прийнято було називати. «Для учнів, які настільки мало розвинуті і підготовлені, наочність є, можна сказати, життєво важливою умовою освіти. Вони без наочності можуть досягти не більше як тільки механічного знання грамоти, що не тільки не розвине і не підготує до їх до сприйняття інших знань, але й ще нашкодить їм тим, що привчить до механічного навчання і до всього іншого» [9, с. 2]. Педагог розглядав наочне навчання запорукою справжнього успіху. «Кожне слово, яке учні навчилися скласти, розкласти і почитати, повинно бути розтлумачено їм наочно. Якщо якнайраніше вони навчаться свідомо заглиблюватися у смисл, тоді раніше вони привчаться поєднувати механізм грамоти з осмисленням, тоді краще і швидше буде досягнуто справжньої мети грамотності. Проте наші учителі ще не вміють добре обходитися із наочністю, бо самі не навчалися наочно. Або ж вони переконані, що на одній тільки наочності або тільки на слові можна будувати все шкільне виховання» [10, с. 410].

М. Пирогов наголошував на необхідності поєднання наочного та розмовного способів навчання, які вимагали від учителя більше знань і такту. «Викладач, який пояснює наочно-розмовним способом, повинен підготуватися і прочитати дуже багато, а подумати – ще більше... »

[10, с. 164]. Майстерність учителя полягає у вмінні гармонійно поєднувати два способи і у правильному погляді на індивідуальність дитини. «Наочність, виконуючи свою основну мету, а саме вплив на зовнішні чуття, може торкнутися або мало вплинути на розвиток уважності дитини до своїх більш глибоких внутрішніх відчуттів і поривів. Слово, яке теж впливає ззовні, діє своїми звукосполученнями на найголовнішу, суттєвішу здатність людини – співати за цими вродженими нотами, тобто мислити. Звичайно, мовчки ніхто не буде вчити і за допомогою наочності; але уважність дитини при одному наочному навчанні буде спрямована виключно на зовнішні об'єкти, смисл і значення яких лише зрозуміти, ніж смисл слова; мислення її стає більш об'єктивним, пов'язаним із уявленням про форми предметів, а не із внутрішнім їх значенням і смислом... логіка наших почуттів не потребує словесного і базового на певних знаках мислення; але розвиток її співпадає з розвитком цього мислення» [10, с. 446]. Також при вивченні історії користувався популярністю такий спосіб навчання як мнемоніко-графічний, який полягав у складанні учнями графічних синхроністичних таблиць. Цей спосіб використовувався для полегшення засвоєння учнями порівняльної хронології у курсі історії [10, с. 164].

М. Пирогов порівнює наочне навчання з мистецтвом. «Якщо ви не почнете учить наочно, починаючи з азбуки і поступово доходячи до природничої історії, а будете покладатися на одне тільки заучування, то ваше навчання буде поверхневим... але справа у тому, що наочне навчання справа не легка: це – мистецтво, з яким наші учителі знайомі лише на словах. У навчанні на пам'ять головну роль відіграє не учитель, а пам'ять дитини; а навчання наочне все залежить від того, як сам учитель візьметься за справу, і чи буде він майстром своєї справи. Таким чином той, хто від щирого серця бажає навчити і виховати майбутнє покоління, той повинен і наочне навчання прийняти до серця, ознайомитися з ним шляхом осмислення і досвіду, покласти його в основу викладання» [9, с. 3].

Цікавими є думки барона М. Корфа щодо наочності навчання. Педагог вважав, що наочне навчання реалізується за допомогою показу самих предметів або їх зображень. Це підвищує інтерес до матеріалу, що вивчається, робить його більш доступним, сприяє ґрунтовнішому запам'ятовуванню, допомагає точному сприйманню [7, с. 263].

Не залишалася поза увагою Т. Лубенця проблема використання ілюстрації. «Зразок художнього малюнка повинен бути доступним розумінню дітей, для того щоб сприяти впливові художнього твору, пробудити у дитині здатність спостерігати, порівнювати й сприймати, тобто навчитися читати картину так, як і художньо написану статтю» [8, с. 409]. На думку педагога, учитель повинен брати активну участь у керівництві діяльності дитини з картиною, оскільки самостійний її розгляд у книзі не дає можливості дитині зробити глибокі та достовірні висновки. Серед засобів розвитку спостережливості та вміння сприймати та порівнювати, Т. Лубенець, виділяє такі засоби як малюнок/картину та художній текст. Методист вважав, що тільки такий підхід до наочності забезпечить вміння дітей аналізувати художні деталі, сюжет картини, відчувати та розуміти її красу [1, с. 346].

В. Водовозов надавав особливого значення питанням наочного навчання. «Предмети вивчення у народній школі», на думку педагога, описують педагогічні правила, які побудовані на фізіологічній та психологічній основі. Він особливо наголошує на дотриманні двох принципів навчання: послідовності та наочності. Дотримання принципу послідовності вимагало, від учителя розподілу змісту навчального предмету за визначеними ступенями, відповідно до ступенів послідовного розвитку учнів [5, с.57].

Дотримання принципу наочного навчання, за В. Водовозовим полягає у тому, що учні при вивченні предметів використовували не тільки зір, але й інші органи чуття. «Ми знаємо, - говорив він, - що дитина має уявлення про поняття тільки після того, коли предмет діяв різнобічно на її почуття. Тому, під час пояснення будь-якого предмету потрібно торкатися почуттів дитини: викладання має бути наочним у широкому значенні цього слова, тобто слід дитині не тільки показувати предмет, але де потрібно, давати їй можливість сприймати цей предмет дотиком, діяти і на слух, і на нюх, і на смак учнів. Дитина має уявлення лише про те, що вона бачила або спостерігала, і тільки поступово, через накопичення нових спостережень, переходить до нових понять. Відповідно, в процесі навчання учитель має пам'ятати про вищенаведене і починати з того,

що дитина знає, що вона твердо засвоїла матеріал через враження, які вона отримала від оточуючого середовища” [5, с. 57-58]. Отже, учитель повинен працювати за формулою: починати з “найближчого, відомого, цілком доступного дитині”.

В.Водовозов рекомендував проводити “предметні, або наочні уроки”, суть яких полягала у тому, що учні під керівництвом учителя, розглядають взятий предмет і висловлюють думки, щодо наявних ознак цього предмету [5, с. 58].

Таким чином, наукові праці освітян другої половини XIX – на початку XX ст. давали вичерпну характеристику дидактичних принципів навчання, зокрема принципу наочності навчання. Використання наочного матеріалу сприяє творчому розвитку особистості учня та учителя, вимагає від учителя удосконалення педагогічної майстерності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихрущ В. О. Дидактична думка в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.): проблеми розвитку теорії / В. О. Вихрущ; за ред. Л. П. Вовк. – В 2-х частинах. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2000. – Ч. I. – 433 с.
2. Гогоцкий С. С. На каком языке следует обучать в сельских школах юго-западной России / С. С. Гогоцкий. – К. : тип. Федорова, 1863. – 32 с.
3. Духнович А. Народная педагогика в пользу училищ и учителей сельских / Александр Духнович. – Львов, 1857. – Ч. I : Педагогика общая. – 126 с.
4. Демков М. И. Старые и новые педагоги, их жизнь, мысли и труды / М. И. Демков. – М., 1912. – 216 с.
5. Ельницкий К. Русские педагоги второй половины XIX ст. / К. Ельницкий. – СПб. : Изд-е Д. Д. Полубояринова, 1904. – 168 с. – [Для учебных заведений, в которых преподается педагогика].
6. Замечания на проект Устава общеобразовательных учебных заведений и на проект общего плана устройства народных школ. – СПб., 1862. – 546 с.
7. Корф Н. А. Русская начальная школа. Руководство для земских гласных и учителей сельских школ / Н. А. Корф. – СПб., 1886. – 240 с.
8. Лубенец Т. О наглядном преподавании / Т. Лубенец. – К. : тип. Тов-ва Кушнарера и К, 1911. – 92 с.
9. Пирогов Н. И. О наглядном обучении / Н. И. Пирогов // Циркуляры Киевского учебного округа. – 1859. – № 11. – С. 2-3.
10. Пирогов Н. И. О предметах суждений и прений педагогических советов гимназий / Н. И. Пирогов. – изб. пед соч. / Сост. А. Н. Алексюк, Г. Г. Савенюк. – М. : Педагогика, 1985. – 496 с.
11. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания / К. Д. Ушинский // Собр. соч. : В 11-ти т. – М. : Педагогика, 1950. – Т. 8. – 776 с.